

Պատմական Հայաստանի Մեծ Հայքի թագավորության 15 նահանգներից (աշխարհներ) տասնչորսերորդը՝ Տայքը, զբաղեցնում էր Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիսարևմտյան հատվածը: Լեռնային և անտառապատ այս երկիրը հայտնի էր իր անբուխությամբ: Նա քաղաքական աննպաստ պայմաններում հաճախ էր դառնում հայ թագավորների և իշխանների ապաստարանը:¹ Ըստ VII դ. «Աշխարհացոյցի»՝ Տայքը բաղկացած էր ութ գավառներից՝ Կող, Բերդացփոր, Պարտիզացփոր, Ճակք, Բողխա, Որաղե, Ագորդացփոր և Արսյաց փոր:² Տայքի վերաբերյալ հնագույն տեղեկությունները վերաբերում են Ք.ա. XII դարին՝ դեպի Դայաննի երկիրը (Տիգրիսի ակունքներից սկսած մինչև Ճորոխ գետի ավազանը ընկած տարածքը) ասորեստանցիների կատարած արշավանքների նկարագրություններում: Ուրարտական արձանագրություններում Տայքը հիշատակվում է Դիաուխի ձևով: Հույն պատմիչ Քսենոփոնն ի թիվս այլ ցեղերի հիշատակում է նաև տառիսներին: Արտաշես Ա-ի օրոք (Ք.ա. 189-մոտ 160թթ.) Տայքն ընդգրկվեց հայկական միասնական թագավորության կազմի մեջ, իսկ մ.թ. IV դ. որպես ժառանգական կալվածք տրվեց Մամիկոնյան նախարարական տոհմին: VII դ. վերջերին Տայքում Մամիկոնյաններին փոխարինում են Բագրատունիները: Աշոտ Մսակեր Բագրատունին Տայքում կառուցեց Կալմախ ամրոցը և այնտեղ տեղափոխեց իր ընտանիքը:³

Տայքի IX դ. պատմության վերաբերյալ մեզ հասած տեղեկություններ գրեթե չկան: Հայտնի է, որ X դ. առաջին կեսին այնտեղ առաջացել էր կյուրապաղատություն (իշխանություն) վրաց Բագրատունիների Տայքի ճյուղի գլխավորությամբ: Վերքի հետ կյուրապաղատությունը սահմանակցում էր Բանակ և Օլթի գետերով, հարավից և հարավ-արևելքից սահմանակից էր Կայսիկների ամիրայությանը ու Այրարատի Վանանդ գավառին, իսկ հյուսիս-արևմուտքից՝ Բյուզանդիային: Տայքի կյուրապաղատության առաջացման վերաբերյալ վրաց տարեգիր Սումբատ Դավիթիս-ձեն գրում է հետևյալը. «Աշոտը հաստատվեց այնտեղ (Արտամուշում-Ա.Ա.) և Տերը նրան հաղթանակներ ուղարկեց և դարձրեց նրան Շավշեթ-Կլարջեթի տիրակալը: Եվ Տեց Տերը և ամրացրեց նրա թագավորությունը հունաց թագավորի կամքով»:⁴ Այստեղ պետք է ուշադրություն դարձնել երկու հանգամանքի վրա՝ ա) Տերը նրան հաղթանակներ ուղարկեց, բ) հունաց թագավորի կամքով: Հայտնի է, որ Տայքում Աշոտն ակտիվորեն պայքարում էր Արևելյան Վրաստանում իշխող արաբների դեմ և նրա օրոք է, որ բարձրանում է Արտամուշը, որը դառնում է նրա նստավայրը: Մի խոսքով, Տայքի կառավարիչը հասնում է նրան, որ բյուզանդական կայսեր կողմից ստացած նոմինալ իշխանությանը նա տալիս է իրական բովանդակություն: «Եվ այնժամ հունաց թագավորն Աշոտին շնորհեց կյուրապաղատի տիտղոս»:⁵

Արդեն X դ. Տայքի հայ բնակչության մեջ սկսել էր գերակշռել քաղկեդոնականությունը: Հայերի հարելը քաղկեդոնականությանն այս տարածաշրջանում լայն աջակցություն էր գտնում ինչպես բյուզանդացիների, այնպես էլ վրացիների շրջանում: Դրան հատկապես նպաստում էր Արտամուշի Բագրատունիների քաղկեդոնականացումը: Ն.Մառը ճշում է, որ շնորհիվ հայ քաղկեդոնականների ապագայնացման գործընթացի՝ Վրաստանը հարստացավ երկու շրջաններով՝ Տայքով և Կղարջով:⁶ Տայքի հայկական շրջանները մեծամասամբ շարունակում էին պահպանել իրենց հայկական

¹ Թ. Հ ա կ ո բ յ ա ն, Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, Եր., 1968, էջ 260:

² Ս. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյցի», Եր., 1963, էջ 110:

³ Հայ ժողովրդի պատմություն (այսուհետև՝ ՀԺՊ), ՀՄՄՈ ԳԱ հրատ., հ. 3, Եր., 1976, էջ 108:

⁴ С у м б а т Д а в и т и с - Д з е, История и повествование о Багратионах, перевод, введение и примечание М. Лордкипанидзе, Тб., 1979, стр. 31.

⁵ Летопись Каргли, перевод, введение и примечание Г. Цулая, Тб., 1982, стр. 48.

⁶ Н. М а р р, Аркаун, монгольское название христиан связи с вопросом об армянах-халкедонитах, Византийский Временник, XII, СПб., 1905, стр. 6.

անունները, ինչպես օրինակ Իշխանը, Շատրեբդը և այլն:⁷ Մ. Տայքի վրացի հոգևորականությունը շրջապատված էր քեև հավատակից, բայցևայնպես՝ հայ ազգաբնակչությանը: Երկիրը վրացական անվանելը նրանք հիմնավորում էին այն բանով, որ եկեղեցիներում ժամասացությունը տեղի էր ունենում վրաց լեզվով:⁸ Մ. Տայքի փորձ արվեց երկրամասը վերադարձնել հայկական եկեղեցու հովանու ներքո, սակայն Մարմաշենի վանքի վանահայր Սուրենները հաջողություն չունեցավ:⁹

Ինչևէ, Մ. Տայքի և վրաց թագավորների ու Տայքի կյուրապաղատության միջև հաստատվել էին լավ հարաբերություններ և սերտ համագործակցություն:¹⁰ Տայքը կարևոր նշանակություն է ստանում Բյուզանդիայի և Հարավային Կովկասի երկրների համար ինչպես իր դիրքի, այնպես էլ տեղական բավականաչափ զորեղ իշխանության առկայության շնորհիվ, որն իր հզորության գագաթնակետին հասավ Դավիթ Կյուրապաղատի օրոք (960-ականներ-1000թթ.): Դավիթ Կյուրապաղատը շատ բարձր գնահատականի է արժանացել ինչպես հայ պատմիչների՝ Ասողիկի, Արիստակես Լաստիվերտցու, Մատթեոս Ռոհայեցու, այնպես էլ վրաց տարեգիրների կողմից: Լաստիվերտցին նրան անվանում է հզոր, աշխարհաշեն, առատաձեռն ու աղքատասեր մարդ, իսկպես խաղաղություն սահմանող,¹¹ Ռոհայեցին՝ Աստծո սուրբ մարդ և աստվածասեր,¹² վրացի տարեգիրը՝ գթասիրտ, խաղաղասեր, անհիշաչար, վանականների հովանավոր, եկեղեցիներ հիմնող, մարդասեր:¹³ Հենց Դավիթ Կյուրապաղատն է, ըստ վրացի տարեգրի, եղել միասնական վրացական թագավորության ստեղծման ջատագովներից մեկը, չնայած վրաց պատմագրության մեջ գոյություն ունի մեկ այլ տեսակետ, համաձայն որի՝ Տայքի դերը միասնական վրացական պետության ստեղծման գործում տարեգիրների մոտ գերազանցատված է:¹⁴

975թ. Վիրքի Էրիսթավ (ազգագլուխ) Իվանե Մարուշիս-ձեն, որին սկսել էին նեղել Կախեթի իշխանները, իր դեսպանին ուղարկում է Դավիթ Կյուրապաղատի մոտ, առաջարկում իր գործով զալ և վերցնել Վիրքը, որպեսզի կամ ինքը տիրի այնտեղ, կամ էլ այն զիջի Բագրատին:¹⁵ Տայքի հյուսիսային մասի կառավարիչ Գուրգենի և Աբխազաց Գեորգ թագավորի դստեր՝ Գուրամդուխտի որդուն:¹⁶ Դա նախադրյալ էր ստեղծում Վրաստանի հետագա միավորման համար, և փաստորեն Տայքի և Վիրքի միավորումը դառնում էր այդ գործընթացի սկզբնական փուլը: Իվանե Մարուշիս-ձեի առաջարկության համաձայն՝ Դավիթը տիրացավ Ռիփիսցիսին՝ Վիրքի կենտրոնին, քանի որ անժառանգ էր, որդեգրեց Բագրատին, այնուհետև իր մոտ կանչեց Վիրքի ազատներին, որոնց պարտադրեց ենթարկվել Բագրատին՝ իբրև «Տառի, Զարթիի և Աբխազիայի ժառանգորդի»:¹⁷ Այս իրադարձություններն ընկան միասնական վրացական պետության ստեղծման արդի հայեցակարգի հիմքում, որի հեղինակն է Ի.Ջավախիշվիլին:¹⁸

970-ական թթ. վերջին ծանրացավ Բյուզանդական կայսրության վիճակը: Վասիլ (Բարսեղ) Բ-ի (976-1025թթ.) կառավարման սկզբին նրա դեմ հուժկու ապստամբություն բռնկվեց Վարդ Սկլերուսի՝ փոքրասիական ազնվականության հզորագույն ներկայացուցիչներից մեկի գլխավորությամբ: Սկլերուսն իր կողմը թեքեց կայսրության զինված ուժերի մեծ մասը, ինչպես նաև՝ գրեթե ամբողջ Փոքր Ասիան: Ապստամբությունը ճնշելու համար կայսերական իշխանությունն օգտագործում է իր բոլոր միջոցները:

⁷ Н. М а р р, Նշվ. աշխ., էջ 22:

⁸ Н. М а р р, Георгий Мерчуле, Житие Григория Хандзтийского, СПб., 1911, стр. 123.

⁹ Միտրոպոլիտ Ա. Ջավախիձե, Վրաստանի եկեղեցական ժողովները (վրացերեն), Թբ., 2003, էջ 98-108:

¹⁰ ՀԺՊ, հ.3, էջ 108:

¹¹ Պատմություն Արիստակեսայ Վարդապետի Լաստիվերտցույ, Թիֆլիս, 1912, էջ 3:

¹² Մատթեոս Ռոհայեցի, Ժամանակագրություն, Վաղարշապատ, 1898, էջ 36:

¹³ Летопись Карти, стр. 57.

¹⁴ Գ. Մելիքիշվիլի, Ֆեոդալական Վրաստանի քաղաքական միավորումը և Վրաստանում ֆեոդալական հարաբերությունների զարգացման մի քանի հարցեր (վրացերեն), Թբ., 1973, էջ 12:

¹⁵ Летопись Карти, стр. 57.

¹⁶ Զարթիս ցխովրեթա (վրացերեն), հ. 1, Թբ., 1955, էջ 274:

¹⁷ Ի. Ջավախիշվիլի, Վրաց ազգի պատմություն (վրացերեն), հ. 2, Թբ., 1965, էջ 123-124:

Կայսրության ծանր վիճակից փորձեցին օգտվել արաբ ամիրաները: Մրվանյանների Բատ ամիրան գրավեց Մանազկերտը: Այս վճռական պահին Վասիլ Բ-ն դիմեց Տայքի տիրակալին՝ խնդրելով Դավթից օգնական զորք տալ կայսերական արևելյան բանակին, որպես հատուցում խոստանալով ցկյանս հանձնել նրան նոր հողային տիրույթներ՝ Խաղտո առիճը, Կոնստուրքը, Չորմայրը, Կարինը, Բասենը, Մարդադի գավառը (կամ Սևուկ բերդը), Հարքն ու Ապահունիքը:¹⁸ Դավթին ընդունեց առաջարկը և 979թ.-ին իշխանաց իշխան Ջոջիկի ու Թոռնիկե երիսքավի գլխավորությամբ կայսերական բանակ ուղարկեց 12 հազարանոց մի զորամաս:¹⁹ Այս զորամասն աչքի ընկավ Հալիս գետի ափին՝ Սարավենե դաշտում տեղի ունեցած ճակատամարտում, որտեղ Սկլերոսի բանակը պարտություն կրեց:²⁰ Ամենայն հավանականությամբ Դավթին ինքն էր օգնության դիմաց պահանջել վերը նշված գավառները, իսկ կայսրն ընդունել էր այդ պայմանը: Նեղ վիճակում գտնվող Վասիլ Բ-ն դիվանագիտական նուրբ քայլի էր դիմել. Դավթին փաստորեն ցկյանս տրվել էին Կարինը, ինչպես նաև այլ հողեր, որոնք այդ խառը տարիներին Բյուզանդիան ի վիճակի չէր պաշտպանելու կամ նույնիսկ դեռ չէր էլ նվաճել (Հարք, Ապահունիք): Դա նշանակում էր, որ ոչ հեռու ապագայում այդ հողերը Բյուզանդական կայսրությունը հետ կստանար: Դավթիքը ևս ուներ իր սեփական նպատակները. օգնելով Վասիլի՝ նա կարող էր ընդարձակել իր տիրույթները:²¹

Սկլերոսի խռովությունը ճնշվեց, որից հետո Դավթիքը ստացավ խոստացված տիրույթները, բացի Հարք-Ապահունիքից: Միայն 990թ.-ին «կիրապաղատն Հայոց Դաւիթ պաշարեալ զՄանազկերտ քաղաք»,²² գրավեց այն՝ այնտեղ վերաբնակեցնելով վրացիների և հայերի:

Հակամարտ ուժերի պայքարը Բյուզանդիայում նոր թափով վերսկսվեց 980-ական թթ.: Դավթին այս անգամ միացավ կայսեր դեմ ապստամբած Վարդ Փոկասին՝ փոքրասիական ազնվականության մեկ այլ ներկայացուցիչ: Դավթի կողմից Փոկասին օգնելը պայմանավորված էր նրանով, որ երկար ժամանակ նրա հետ լավ հարաբերությունների մեջ էր եղել՝ սկսած այն ժամանակից, երբ Փոկասը «Խաղիայի (Խաղտիք) դուքսն էր»:²³ Այդ ընթացքում վատացան նաև Դավթի և Բագրատ Գ-ի (975-1014թթ.) հարաբերությունները: Ըստ վրացի տարեգրի՝ դրա պատճառը Վիրքի երիսքավներից մեկի՝ Ռատիի չինազանդվելն էր Բագրատին: Բագրատն իր ուժերով մտնում է Վիրք՝ նպատակ ունենալով գերել Ռատիին: Վերջինս շտապում է Բագրատի քայլերի մասին տեղեկացնել Դավթի Կյուրապաղատին՝ իր կողմից ավելացնելով, որ Բագրատ Գ-ի իրական նպատակը Դավթին վերացնելն է:²⁴ 988թ.-ին գործը հասավ բացահայտ ընդհարման: Այդ ժամանակ Կյուրապաղատի զորքերը մասնակցում էին Փոկասի ապստամբությանը, ուստի և դրանից փորձեց օգուտ քաղել Բագրատը: Դավթիքը օգնություն խնդրեց հայոց Սմբատ թագավորից և «հայոց բոլոր թագավորներից»՝ Կարսի, Վասպուրականի, Սյունյաց թագավորներից և Աղվանից իշխանից:²⁵ Այս մեծ զորքին Դավթի Կյուրապաղատն իր ուժերով միացավ Ջավախքի Դիվել գյուղում: Դավթի և Բագրատ Գ-ի հոր՝ Գուրգենի զորքերն իրար հանդիպեցին Գարդաթխրիլի²⁶ կոչվող վայրում (Տայքի և Շևշատի սահմանագլխին): Գուրգենի զորքերը պարտվեցին: Գործերի նման ընթացքն ստիպեց Բագրատ Գ-ին տեղի տալ: Տայքի տիրակալը հաշտվեց նրա հետ, սակայն ստիպեց Բագրատին իր օգուտ հայոց Սմբատ Բ-ի զիջել Սակուրեթ ամրոցը: Այս արշավանքի շնորհիվ Անիի Բագրատունիներն ամրապնդվում են Ջավախ-

¹⁸ ՀԺՊ, հ.3, էջ 108:

¹⁹ Վ. Գ ու չ ու ա, Ը. Մ ե ս խ ի ա, Վրաստանի պատմություն 7-10, Թբ., 1986, էջ 50:

²⁰ ՀԺՊ, հ.3, էջ 109:

²¹ Նույնը:

²² Մ տ ե փ ա ն ո ս Տ ա ր ո ն ե ց ի Ա ս ո ղ ի կ, Պատմութիւն Տիեզերական, Եր., 1987, էջ 470:

²³ Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. 10, Բյուզանդական աղբյուրներ, Գ, Հովհաննես Սկիլիցես (թարգմանությունը բնագրից, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ.Բարդիկյանի), Եր., 1979, էջ 64:

²⁴ Летопись Карти, стр. 59.

²⁵ Նույնը:

²⁶ Նույնը:

քում.²⁷ Չնայած միջադեպը կարգավորվեց, սակայն ամենայն հավանականությամբ հենց այդ քայլը պատճառ դարձավ, որ Դավիթը հրաժարվի Բագրատի օգտին կատարած կտակից:

Վասիլ Բ-ին հաջողվեց պարտության մատնել Փոկասին: Դա Դավիթ Կյուրապաղատին դժվարին կացության մեջ գցեց: Դավիթն ստիպված ներումով դիմեց Վասիլ Բ-ին՝ խոստանալով հպատակություն և հնազանդություն: Նա ստիպված էր նաև հրաժարվել ոչ միայն պարզական հողերից, այլև Տալթը և իր մնացած տիրույթները կտակել Բյուզանդիային: Դրանով կայսրությունը դարձավ Տալթի ժառանգորդը, իսկ Դավիթը՝ Տալթի վերջին կյուրապաղատը:²⁸

997թ.-ի ծնունդը Դավիթը զորք ուղարկեց պաշարելու Խլաթը, սակայն պարտություն կրեց, որից օգտվեցին արաբ ամիրաները և փորձեցին վերադարձնել Մրվանյաններից խլած շրջանները, առաջին հերթին՝ Ապահունիքը: Այս հարձակումը գլխավորած Ատրպատականի ամիրա Մամլանը 998թ.-ին պարտություն կրեց Տալթի, հայոց և վրաց միացյալ ուժերի կողմից:²⁹

Ըստ Ասողիկի, Դավիթ Կյուրապաղատը մահացել է հայոց 449թ. Ջատիկին՝ 1000թ.-ի մարտի 31-ին: Ըստ Լաստիվերտցու և Ուտայեցու, վրաց Խլարիոն արքեպիսկոպոսը,³⁰ մահաթույն խառնելով պատարագի հաղորդությանը, խմեցրեց Դավիթ Կյուրապաղատին ու խեղդամահ արեց նրան Ավագ հինգշաբթի օրը:³¹ Մենք ևս հակված ենք կարծելու, որ Դավիթ Կյուրապաղատը մահացել է 1000թ.-ի մարտի 28-ին: Խլարիոն արքեպիսկոպոսն իր հերթին պատժվեց Վասիլ Բ-ի կողմից. «Վասնզի հայր անուն էր Դաւիթ կիրապաղատ քագատրին Վասիլն. և վասն այնորիկ կորոյս գնոսա»:³²

Դավիթ Կյուրապաղատի մահից հետո Վասիլ Բ-ն շտապ եկավ Հայաստան, շրջագայեց նոր տիրույթներով՝ այցելելով Հարթ, Ապահունիք, ապա՝ Տալթ, տիրացավ բազմաթիվ գավառների, բերդերի և քաղաքների: Եկեղյաց գավառում նրան դիմավորեցին Տալթի ազատները, ներկայացան նաև Բագրատ Գ-ն և նրա հայր Գուրգենը, որոնք մեծարվեցին կյուրապաղատ և մագիստրոս տիտղոսներով: Տալթի մի մասը որպես հողային պարզ և ցկյանս տրվեց Բագրատ Գ-ին: Տալթում Վասիլը նոր վարչական համակարգ ստեղծեց, տեղերում նշանակվեցին աստիճանավորներ ու դատավորներ: Նախկին իշխանությունը վերափոխվեց բանակաթեմի:³³

Այսպիսով, կյուրապաղատության անկումով բարդացավ հայ և վրաց քագավորությունների վիճակը, քանի որ նորաստեղծ բանակաթեմը դարձավ նրանց վրա հարձակվելու հենակետ:

ТАЙК В 10-ом ВЕКЕ

Резюме

А. АКОПОВ

В первой половине X века в Тайке возникла кирапалатство во главе грузинских Багратидов. Кирапалат Ашот добивается того, что данную ему византийским императором номинальную власть он наполняет реальным содержанием. Тайкское кирапалатство достигла вершины своего могущества во время правления Давида Кирапалата (960-ые-1000гг.). Но с одной стороны противостояние между Давидом и первым королем объединенной Грузии Багратом 3-им, с другой стороны политика византийского императора Василия 2-ого привели к тому, что в 1000-ом г. Тайк отошел Византии, согласно завещанию Давида Кирапалата.

²⁷ Ա. Մելիքյան, Ջավախքը XIXդ. և XXդ. 1-ին քառորդին, Եր., 2003, էջ 50:

²⁸ ՀԺՊ, հ.3, էջ 110:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 111:

³⁰ Մատթեոս Ռեհայեցի, նշվ. աշխ., էջ 38:

³¹ Պատմություն Արխատակեսայ Վարդապետի Լաստիվերտցու, էջ 3:

³² Մատթեոս Ռեհայեցի, նշվ. աշխ., էջ 38:

³³ ՀԺՊ, հ.3, էջ 111: